

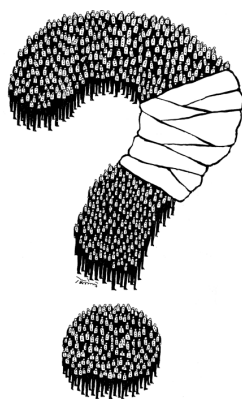
ROMSICS IGNÁC

HUSZADIK SZÁZADI MAGYAR POLITIKAI RENDSZEREK

A modern politikai rendszereknek többféle osztályozása lehetséges. A legfontosabb szempontok többnyire a hatalmi ágak egymáshoz való viszonya, a választójog, a pártrendszer, a hatalom gyakorlásának technikái és a szellemi élet autonómiája. Ezen az alapon demokratikus, totalitáriánus és autoriter politikai rendszereket különböztethetünk meg. A demokratikus rendszerekben a liberális elveknek megfelelően elkülönül a törvényhozói, a végrehajtói és a bírói hatalom, s a felnőtt állampolgárok egésze vagy túlnyomó többsége számára biztosított az egyenlő feltételek melletti részvétel a politikai életben. Ez a részvétel a többpártrendszer és a szellemi pluralizmus keretei között valósul meg.

A totalitáriánus rendszerekben ezzel szemben összeolvadnak a hatalmi ágak; a végrehajtó hatalmat tényleges alkotmányos felügyelet nem korlátozza, s az államot egy olyan személy (diktátor), esetleg személyek (oligarchia, klikk, elit) irányítják, akiknek a hatalma nem függ a többség akaratától. A pártokat vagy betiltják, vagy egyetlen tömegpárt működését engedélyezik, amely az egyedül elfogadott hivatalos ideológia alapján fejt ki tevékenységét. A hatalom gyakorlása összefonódik a társadalom megfélemlítésével, valamint a valóságos és potenciális politikai ellenfelek bebörtönzésével, sőt nemritkán fizikai megsemmisítésükkel.¹

A pluralista demokráciák és a durván elnyomó totális diktatúrák között számos átmenet lehetséges. Juan J. Linz és mások nyomán összefoglalóan ezeket nevezzük autoriter rendszereknek. Az autoriter rendszerekben a hatalmi ágak szétválasztása tökéletlen. A politikai hatalomért folytatott

A kormányzói jogkör kiterjesztése mögött sokan egyfajta kormányzói diktatúra megalapozásának a szándékát sejtették. Valójában azonban nem erről volt szó, hanem a kül- és belpolitikai okok miatt előállt szélsőjobboldali veszéllyel szembeni alkotmányos ellensúlykeresésnek egyik formájáról.

harcban a társadalom egy része számára biztosított a részvétel, ám egyenlőtlen és alkotmányosan nem mindig rögzített feltételek mellett. Politikai és észlelmi síkon egyaránt korlátozott pluralizmus érvényesül; vagyis működhet az érdekek és értékek ütköztetésének funkcióját ellátó parlament, s a hatalmon lévők által preferált ideológiák mellett vagy azokkal szemben más ideológiák is intézményesülhetnek. A politikai rendőség által gyakorolt terrorrendszer korlátozott, vagy teljesen hiányzik. Az autoriter és a demokratikus rendszerek pluralizmusa közötti legfőbb különbség, hogy utóbbi elméletileg korlátlan, legitimitása vitathatatlan, s a politikai hatalomért egyenlő feltételek mellett versengő pártok választási eredményeitől függően a kormány bármikor leváltható. Az autoriter rendszerekben viszont mindez nem vagy csak tökéletlenül érvényesül.²

További osztályozási szempont az államforma, illetve az államfő személye és jogálása. Ebből a szempontból két nagy típust különböztethetünk meg: a monarchiát, melynek élén a hatalmát öröklés útján szerző uralkodó (császár, király, cár stb.) áll, s a köztársaságot, melynek első emberét kijelölik vagy választják. Az uralkodók és az államelnökök hatalma a politikai rendszer jellegétől függően korlátlan, jelentős vagy jelképes egyaránt lehet. Az olyan államokat, amelyek uralkodóinak a hatalmát törvények írják körül, és az országgyűlés reális ellensúlyt képez velük szemben, alkotmányos vagy parlamentáris monarchiának nevezzük. Azoknak pedig, amelyekben az uralkodók és/vagy környezetük túlhatalommal rendelkeznek, abszolút vagy autokratikus (autoriter) monarchia a neve. Az államelnökök jogköre és a parlamenttel szembeni hatalma szintén különböző. Ennek alapján beszélhetünk „erős” vagy „gyenge” köztársasági elnökökről, illetve prezidenciális vagy parlamentáris rendszerekről.

A Magyar Királyság

■ A világ közel 50 független államának a többsége 1900 körül monarchia volt. Európában mindössze két köztársaság működött: Svájc és Franciaország. Az európai monarchiák egyik pólusán az immár csak szimbolikus királyi hatalommal, viszont fejlett parlamentarizmussal rendelkező brit rendszer, a másikon az 1905-ig parlament nélküli és a cári teljhatalmon alapuló orosz rendszer állt. A Habsburg Birodalmon belüli, 1867-ben új jogi alapokra helyezett Magyar Királyság a két szélsőség közötti átmenetet képviselte. Bár a hatalmi ágak szétválasztása lényegében megtörtént, vagyis a végrehajtói hatalom általában a törvényhozói hatalomtól függött, s a bírói szervezet mindkettőtől független volt, az uralkodói túlhatalom és a politikai akaratképzés korlátai autoriter jegyekkel ruházták fel ezt az egyébként alkotmányos és jellemzően liberális rendszert.

Az uralkodó – 1916-ig I. Ferenc József, 1916-tól IV. Károly – túlhatalma részben abból adódott, hogy a külügyek és a hadügyek, melyek ún. közös ügyeknek minősültek, uralkodói felségjogok maradtak. Vagyis e két alapvető területen az uralkodó akaratára maradt a döntő. A közös külügyminisztert és hadügyminisztert a közös pénzügyminiszterrel együtt mindig maga választotta ki, és ő is mentette fel őket. Döntéseiben senki és semmi sem korlátozta. A két országnak – az Osztrák Császárságnak és a Magyar Királyságnak – annyiban lehetett saját külügyi és hadügyi politikája, amennyiben az uralkodó azt jónak látta, és engedélyezte. Ezek ellenőrzésére a két ország parlamentjének lényegében nem volt lehetősége.

Az uralkodó túlhatalmának másik forrása a törvényhozás folyamatában számára biztosított jogkör volt. Bár a kiegészítési törvényekben nem esett szó arról, hogy az országgyűlés által elfogadott törvényekkel szemben az uralkodónak vétőjoga lett volna, elvileg erre megvolt a lehetősége. Ennél is fontosabb volt azonban, hogy egy 1867-es magyar kormányhatározat alapján az uralkodó mindvégig ún. előszentesítési joggal

rendelkezett. Ez azt jelentette, hogy az illetékes miniszter minden törvénytervezet országgyűlési betervezéséhez köteles volt megszerezni az uralkodó előzetes engedélyét. (1918-ig ez egyetlen esetben sérült: Trefort Ágoston 1879-ben úgy terjesztette be a magyar nyelv kötelező tanításáról szóló törvénytervezetet, hogy azt nem mutatta be előzetesen Ferenc Józsefnek.)

A fentiek mellett a király számos más előjoggal is rendelkezett. A kormány javaslata alapján ő nevezte ki a magas rangú állami tisztviselőket, főnemesi rangokat adományozhatott, és megillette a kegyelmezés joga. A hagyományoknak megfelelően a katolikus egyház felett széles körű főkegyúri joggal rendelkezett. Személye szent és sérthetetlen volt. Az előbbi egyházi felszentelés alapján kapta, az utóbbit pedig a büntetőjog biztosította számára. Minden személye elleni bűncselekmény felségsértésnek számított, amely a büntető törvénykönyv alapján a legszigorúbban büntethető volt. Ő maga viszont senkinek és semmiért sem tartozott jogi felelősséggel. Ellene sem bűnvádi eljárást, sem polgári pert nem lehetett indítani.³

A politikai akaratképzés korlátozottsága a választójoggal függött össze, amelyet az 1848. évi V., illetve az ezt kiegészítő 1874. évi XXXIII. törvénycikk szabályozott. Az 1848-as törvényhozók az akkori lakosság 7,2%-át ruházták fel választójoggal, ami a kor mércéjével mérve progresszívnek volt tekinthető. A szavazás mikéntjéről az 1848-as törvény félreérthetően fogalmazott. Ezért és az ekkor még tömeges méretű analfabetizmus miatt 1874-ig nyíltan és titkosan is választottak. Az 1874-es novella viszont általánossá tette a szavazás nyílt jellegét, s egyben a választásra jogosultak körét is szűkítette. A választásra jogosultak aránya az 1848-as 7,2%-ról 1875-ben így 6,2%-ra mérséklődött. Ez az arány a következő évtizedekben kissé még tovább csökkent, s csak 1906-ra érte el ismét a 6,2%-ot. A világ, de legalábbis Európa közben megkezdte az alkalmazkodást a modern tömegdemokrácia követelményeihez. Norvégiában, Finnországban, valamint Ausztráliában és Új-Zélandon az új század hajnalán az összlakosság mintegy 40–60%-a, tehát a felnőtt férfiak és nők túlnyomó többsége választhatott, míg a nyugat-európai államok többségében és az Egyesült Államokban az összlakosság 15–30%-a. És persze a választás módja sem nyílt, hanem titkos volt.⁴

A politikai akaratképzés ennyire korlátozott és diszkriminatív jellege miatt a századelő magyar parlamentarizmusa az autoriter kormányzati rendszernek felelt meg. Ezt jelezte, hogy a hatalmon lévő kormánypárt leváltása mindössze egyszer, 1906-ban sikerült, s akkor is csak úgy, hogy az addigi ellenzéki pártok kötelezték magukat az uralkodónak a politikai rendszer alapjainak a tiszteletben tartására. Kétségtelen viszont, hogy ezen antidemokratikus-autoriter keretek között úgy a parlamentben, mint a szellemi életben érvényesült a 19. század liberális és plurális szelleme, s a bírósági szervezet külső befolyásoktól mentesen, a jogállamiság elveit betartva működött.

Demokratizálási törekvések az első világháború után

■ A Habsburg Birodalom és a történelmi magyar állam 1918-as felbomlása az addigi politikai rendszert is maga alá temette. Az 1918-as őszi forradalom politikai eszménye a demokratikus köztársaság volt. A köztársaság, pontosabban „népköztársaság” kikiáltása 1918. november 16-án meg is történt, sőt papíron a választójog demokratizálása is bekövetkezett. A 1919. március 5-én kibocsátott választójogi rendelet a 21 éven felüli férfiakat és a bármely hazai nyelven írni és olvasni tudó 24 éven felüli nőket ruházta fel titkos szavazati joggal.⁵ Az választók aránya így az összlakosság mintegy felére emelkedett. Ez megfelelt az ilyen szempontból akkor élenjáró országok szintjének. A demokratikus választások megrendezésével azonban késlekedtek. Az 1919. áprilisára tervezett általános és titkos választások helyett – 1919. márciusától — a Tanácsköztársaság 133 napja következett, amely szakítva a pártok pluralizmusán alapu-

ló addigi parlamentáris rendszerrel, az 1949 utáni, egyetlen pártot ismerő, szovjet típusú totalitarizmust előlegezte.

Az 1919 augusztusában hatalomra kerülő ellenforradalmi erők egyik első dolga a választójog újraszabályozása volt. Az 1919. november 17-én kibocsátott új választójogi rendelet annyiban tért el az 1919. márciusitól, hogy a férfiak életkorát felemelte 24 évre, és emellett néhány kisebb jelentőségű korlátozást is bevezetett. Ezek a megszorítások együttesen mintegy 8–10%-os csökkenést okoztak. 1920 elején, amikor 1910 óta először választottak, így az összlakosság 40, illetve a 24 éven felüli lakosság 75%-a szavazhatott. A szavazás módja minden körzetben titkos volt.⁶

Az igen jelentős mértékű jogkiterjesztés és a titkos szavazás nagymértékben megváltoztatta az ideiglenes törvényhozó testület, az ún. nemzetgyűlés társadalmi összetételét. A nagy- és középbirtokosok aránya a korábbihoz képest 36%-ról 15%-ra, az arisztokratáké pedig 15%-ról 5%-ra csökkent. A parasztbirtokosok száma pedig, akiket korábban csak mutatóban képviselt 2–3 fő, elérte a 30-at, s számarányuk ezzel 1%-ról 15%-ra ugrott.⁷ E változások következtében az 1920–1922-es nemzetgyűlés nem annyira a régi nagybirtokos-nagypolgári uralkodó elit restaurációs célkitűzéseinek, hanem inkább a birtokos parasztság és a keresztény városi középrétegek részben demokrata, részben jobboldali radikális törekvéseinek a hordozója lett. Az 1918 előtti dualista időszak szűk alapokon nyugvó parlamentarizmusához képest – a sok szempontból antiliberalis és jogkorlátozó környezet ellenére – ez az 1920–21-es időszak ezért ugyancsak a magyar parlamentarizmus demokratikus jellegű kísérletének tekinthető.

A nemzetgyűlés első feladata az államforma megállapítása és az államfői hatalom gyakorlásának a rendezése volt. A köztársasági államformát, amely elválaszthatatlanul összekapcsolódott a forradalmakkal, mindegyik párt elvetette, s a királyság visszaállításának a híve volt. A monarchista államformát ezért egy rendelettel már 1920 elején visszaállították. A király személyét illetően viszont megoszlottak a vélemények. Az ún. legitimisták ragaszkodtak az utolsó Habsburg uralkodó, IV Károly személyéhez, míg az ún. szabadkirályválasztók új, magyar nemzeti királyt kívántak a trónra ültetni. Mivel az antanthatalmak a Habsburg-restauráció minden formáját elleleneztek, a pártok ideiglenes államfő választásában állapodtak meg. A lehetséges jelöltek közül a többség Horthy Miklóst, a Nemzeti Hadsereg fővezérét támogatta. A nemzetgyűlés így 1920. március elsején Horthyt nagy többséggel Magyarország kormányzójává választotta.

A demokratikus kísérlet ezúttal is rövid ideig tartott. Az 1921-ben kormányt alakító Bethlen István a forradalmak előtti liberális-autoriter hagyományhoz kívánt visszatérni, s amennyire az új körülmények közepette szükséges és lehetséges volt, nagy ügyességgel vissza is tért.

A Horthy-rendszer

■ Az állami szuverenitás legfőbb letéteményese és az ország törvényhozó szerve 1920-tól 1926-ig a nemzetgyűlés, 1927-től a kétkamarás országgyűlés volt. Az 1920-ban megválasztott nemzetgyűlés, amelynek társadalmi összetétele valóban sokban különbözött az 1918 előtti képviselők összetételétől, Bethlen szemében már a „tömeguralom” veszélyét rejtette magában. 1922 tavaszán ezért rendeleti úton új választójogot léptetett életbe. Ennek értelmében a választók összlakossághoz viszonyított aránya 40%-ról 28%-ra, a 24 éven felüliek között pedig 75%-ról 58%-ra csökkent. A csökkenésnél is fontosabb volt azonban, hogy Nagy-Budapest és a vidéki törvényhatósági jogú városok kivételével a rendelet visszaállította a dualizmus kori nyílt szavazást. Ez azt jelentette, hogy a választóknak a továbbiakban csak kicsivel több mint 20%-a szavazhatott titkosan, és a 245 képviselő közül 199-et nyílt szavazással választottak meg.⁸ A

nyílt szavazás példa nélkül állt a korabeli Európa parlamentáris országaiban. Eredményét jól mutatja, hogy az 1920–22-es nemzetgyűléshez képest az 1922–26-os nemzetgyűlésben a nagy- és középbirtokosok aránya 15%-ra, az 1927–31-es képviselőházban pedig 23%-ra emelkedett. A parasztbirtokosok képviselete ezzel szemben 15%-ról 7, majd 3%-ra csökkent.⁹

A választójog megváltoztatásával egyidejűleg Bethlen az addigi pártstruktúrát is átalakította. 1922 folyamán mindkét nagy pártot, az Egyesült Kisgazdapártot és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártját sikerült felbomlasztania s részben összeolvasztania. Az új kormánypárt, amelyet ettől kezdve 1932-ig röviden mindenki csak Egységspártnak hívott, s amelyet „vezérként” a dualizmus kori mintának megfelelően maga a miniszterelnök, tehát Bethlen irányított, 1922-ben az összes mandátum 58%-át, 1926-ban 69%-át s 1931-ben 64%-át szerezte meg. Az Egységspárt utódpartja, a Nemzeti Egység Pártja, amelyet Gömbös Gyula vezetett, 1935-ben a mandátumok 69%-át, az ezt követő Magyar Élet Pártja pedig 1939-ben 73%-át mondhatta magáénak. A Horthy-korszak kormánypartjai tehát – a dualizmus kori Szabadelvű Párthoz, illetve az 1910 utáni Nemzeti Munkapárthoz hasonlóan – mindvégig dominálták a parlamentet.

A mandátumok fennmaradó egyharmadán a pártonkívüliek és a különböző ellenzéki pártok osztoztak. A baloldali pártok közül legfontosabb eleinte a Szociáldemokrata Párt volt, amely 1922-től – az ország történetében először – a parlament aktív szereplőjévé vált. Ekkor a mandátumok 10%-át (25 hely) szerezte meg a párt. Befolyása ezt követően fokozatosan csökkent. A parlamenti baloldal másik fontos partja a Független Kisgazdapárt volt, amely 1931-ben 11 (4%), 1935-ben 23 (9%), 1939-ben 14 (5%) mandátumot szerzett. A Szociáldemokrata Párt és a Független Kisgazdapárt mellett a demokratikus ellenzék harmadik irányzatát a különböző liberális pártok alkották. Mandátumaik száma az 1920-as években mintegy tucatnyi, azt követően féltucatnyi s 1939-től mindössze 5 volt.

A kormánypárt jobboldali ellenzékét az 1920-as évek első felében néhány radikális keresztényszocialista frakció, valamint Gömbös Gyula 1923-ban megalakított antiszemita Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártja (Fajvédő Párt) alkotta. Az 1920-as évek közepére előbbieket teljesen szétzilálódta, a Fajvédő Párt képviselőinek száma pedig 7-ről 4-re olvadt. Az 1929 utáni gazdasági válság talaján a szélsőjobboldali radikalizmus ismét megerősödött, sőt az addigi dzsentri-középosztálybeli csoportok mellett a szegényparasztság, kispolgárság és városi munkásság köreiből is széles körű bázisra talált. Az 1930-as években több radikális fasiszta, illetve nemzetiszocialista párt is alakult. Ezek legbefolyásosabb vezéregyéniségévé fokozatosan egy volt vezérkari tiszt, Szálasi Ferenc vált, aki első pártját Nemzeti Akarat Pártja néven alakította meg 1935-ben. Ennek lett utódpartja az ún. Nyilaskeresztes Párt, amely az 1939-es választásokon 31 mandátumot szerzett. A többi fasiszta párt mandátumaival együtt a szélsőjobboldal parlamenti helyeinek száma e választások eredményeként 49-re emelkedett.

A Kommunista Párt nyíltan nem szervezkedhetett, s ebből következőleg képviselőjelölteket sem állíthatott. Az „állami és társadalmi rend hatékonyabb védelmével” foglalkozó 1921. évi III. tc. a kommunista jellegű mozgalmakat és szervezkedést bűnténynek minősítette, s ennek alapján szigorú büntetéseket tett lehetővé az itthon maradt vagy Moszkvából később illegális munkára hazaküldött kommunisták ellen.¹⁰

A kétharmados parlamenti többség igen jelentős hatalmat adott Bethlen és utódai kezébe. Párt- vagy kormányelnöki diktatúrájukról azonban ennek ellenére sem beszélhetünk. A miniszterelnök-pártelnökök hatalmát korlátozó számos tényező közé tartozott többek között a parlamenti ellenzék, amely állandó s lényegében nem vagy csak alig korlátozott kritikát gyakorolt a kormánypolitika fölött. Ez akkor is törvényességre és az ellenvélemények bizonyos mértékű figyelembevételére készítette a hatalom urait, ha parlamenti leszavazásuktól nem is kellett tartaniuk.

Az 1920–22-es és az 1922–26-os képviselőházak ideiglenes jellegű nemzetgyűlés-ként működtek. Az 1918 előtti országgyűlés második kamarájának, az ún. főrendiháznak az utódként 1927-ben a kormányzat új felsőházat szervezett. Ennek szerepe az volt, hogy a mindenkori közhangulatot valamennyire a választójog korlátozása ellenére is tükröző képviselőházzal szemben a törvényhozás konzervativizmusának folyamatoságát válsághelyzetek esetére is biztosítsa, s egyben annak szakszerűségét is növelje. A felsőházba örökös jogon, méltóság vagy hivatal alapján s végül választás vagy kinevezés útján kerülhettek a tagok.

A felsőház szervezési elveiből adódott, hogy a nagy- és középbirtokosok, az állami főtisztviselők, valamint az egyházi vezetők mindig a tagok abszolút többségét adták. A parasztság képvisellete viszont csak 2–3% között mozgott, az iparosoké pedig még a 2%-ot sem érte el. Az 1918 előtti helyzethez képest lényeges változásnak tekinthető, hogy az arisztokraták részesedése 74–76%-ról 29%-ra csökkent. A keresztény középrétegek – katonatisztek, tanárok, nyugalmazott tisztviselők stb. – számaránya viszont 40% fölé emelkedett. A nagypolgárságot mintegy féltucatnyi tag képviselte.¹¹

Az országgyűlés két háza mellett a törvényhozás mechanizmusának harmadik alkotmányos tényezője az államfő volt. Az 1920-as törvények értelmében a nemzetgyűlés, majd később az országgyűlés által elfogadott törvényjavaslatokat a kormányzó mindössze egyszer küldhette vissza „további megfontolás” végett. Ha az így visszaküldött törvényt a nemzet-, illetve az országgyűlés változatlanul fenntartotta, akkor a kormányzó 15 napon belül köteles volt azt kihirdetni. A törvénytentesítés uralkodói, sőt gyakran köztársasági elnöki jogával a kormányzó tehát nem rendelkezett, és előszentesítési joga sem volt. Meghatározott korlátok között a nemzet-, illetve országgyűlést Horthy elnapolhatta (30 napra), sőt tartós munka- és döntésképtelenség esetén be is rekeszthette és fel is oszlathatta. Ez utóbbi esetben azonban haladéktalanul új választásokat kellett kiírnia. Mint „Legfőbb Hadúr” nagy befolyással rendelkezett viszont a hadseregére. A honvédség vezérletét, vezénylését, belső szervezetét, sőt hadba küldését illető ügyekben a Habsburg uralkodókhoz hasonlóan lényegében teljhatalom illette meg. Főkegyúri jogokat viszont nem gyakorolhatott, nemességet nem adományozhatott, és kegyelmet sem gyakorolhatott. Törvénszegés vagy az alkotmány megsértése esetén a törvényhozó testület felelősségre vonhatta. Mindent egybevetve a kormányzó tehát királyi vagy diktatori hatalmat nem gyakorolhatott.

Horthy Miklós 1920-ban kialakított jogköre az 1930-as években több lépésben bővült. Az 1933. évi XXIII. tc. biztosította számára az országgyűlés korlátlan időre szóló elnapolásának a lehetőségét. Az 1937. évi XIX. tc. pedig megszüntette az országgyűlésnek azt a jogát, hogy alkotmányértés vagy törvénszegés esetén a kormányzót felelősségre vonhassa. Ugyanez a törvény intézkedett a kormányzó „relatív vétőjogának” kiterjesztéséről a törvényhozással szemben. A törvényjavaslatokat eszerint már nem egyszer, hanem kétszer küldhette vissza, s kihirdetésüket nem 60 napig, hanem 12 hónapig halaszthatta. Lehetőséget kapott utódjának ajánlására is.

A kormányzói jogkör kiterjesztése mögött sokan egyfajta kormányzói diktatúra megalapozásának a szándékát sejtették. Valójában azonban nem erről volt szó, hanem a kül- és belpolitikai okok miatt előállt szélsőjobboldali veszéllyel szembeni alkotmányos ellensúlykeresésnek egyik formájáról. Ugyanakkor igaz, hogy a kormányzóság néhány munkatársa és Horthy családjának egy-két tagja ezt a helyzetet 1941–42-ben dinasztiaalapításra, illetve a kormányzói méltóság örökletessé tételére is fel akarta használni. Ezek a meg-megújuló törekvések azonban a konzervatív uralkodó körök – elsősorban a vezető arisztokraták és Serédi Jusztinián hercegprímás – ellenállása miatt rendre meghiúsultak. Pontosabban csak annyiban bizonyultak eredményesnek, hogy 1942. február 19-én az országgyűlés két háza kormányzóhelyettesé választotta Horthy idősebb fiát, Istvánt. Az 1942. évi II. tc. szerint, amely ezt az intézményt felállította, a

kormányzó távolléte, betegsége vagy akadályoztatása esetén némi korlátozással a kormányzóhelyettes látta el a kormányzói jog- és feladatköröket. E törvény, illetve választás jelentőségét viszont nagyban csökkentette, hogy alig fél év múlva, 1942. augusztus 20-án Horthy István repülőszerencsétlenség következtében a keleti fronton életét veszítette, s új kormányzóhelyettest nem választottak.¹²

A kormány hatáskörét és felelősségét illetően az 1848. évi III. tc. és az ezt kiegészítő 1867 utáni rendelkezések maradtak érvényben. Ezek értelmében a kormány az országgyűlés által alkotott törvények keretei között s az általa jóváhagyott költségvetés alapján működött úgy, hogy a mindenkori törvényhozó testületnek politikai és jogi felelősséggel tartozott. Az antidemokratikus és manipulációkra alkalmas választási rendszer miatt azonban a gyakorlatban ez csak korlátozottan érvényesült. Az ellenzéki pártok bírálhatták a kormányt, vagy obstrukciót kezdhetek ellene, sőt kezdeményezhettek és keresztülvihettek miniszterek elleni jogi vizsgálatot is. A kormány általános irányvonalának leszavazására vagy a kormány megbuktatására azonban az adott parlamenti erőviszonyok mellett csak akkor volt mód, ha a kormány politikáját a kormánypárti képviselők legalább harmada is ellenezte. Erre – ugyanúgy, ahogy a dualizmus korában – mindössze egyetlen alkalommal került sor. A kormánypárti konzervatívok és a demokratikus baloldal egyeztetett akció keretében a kormányzati rendszer antiparlamentáris jellegű átalakítását tervező Imrédy Bélát szavazták le és buktatták meg 1939-ben.

Politikai intézményeit és azok működését tekintve a Horthy-rendszer korlátozott, azaz autoriter elemeket is tartalmazó polgári parlamentarizmus volt. A parlamentáris demokráciákkal mindenekelőtt a dualista időszakból átvett polgári liberális intézményrendszer – többpártrendszer, parlament, parlamentnek felelős kormány, a bírászkodás szuverenitása, pluralista szellemi élet – rokonította. Az autoriter állammal pedig ezen intézményi struktúra antidemokratikus működtetése, vagyis az, hogy a polgári demokráciák gyakorlatától eltérően a politikai hataloméért folyó versenyből a társadalom jelentős csoportjait kizárták, a versenyben részt vevők számára pedig egyenlőtlen feltételeket biztosítottak. Ilyen, az érdekvérvényesítés teljes szabadságát korlátozó és az állampolgári egyenlőséget sértő elemek voltak a túlnyomóan nyílt szavazás s a központi végrehajtó hatalom túlzott befolyása, amelyek a dualista időszakot is jellemezték, valamint – új jelenségként – a sajtószabadság korlátozása s a vallási, majd faji diszkrimináció. A fasiszta vagy nemzetiszocialista totalitarizmus legfontosabb ismertetőjegyeivel – hivatalos ideológia, egypártrendszer és a parlamentarizmus felszámolása, a szellemi és kulturális élet *gleichschaltolása* és teljes ellenőrzése, a társadalmat permanens rettegésben tartó fegyveres terrorrendszer stb. – ez a rendszer ugyanakkor nem rendelkezett. Fasiszta, tehát totalitáriánus diktatúrának a kiépítésére törekedett viszont az 1944 októberében hatalomra jutott Szálasi-rezsim, amelynek azonban céljai megvalósítására nem maradt ideje.

A Második Magyar Köztársaság

■ Az 1918 és 1922 közötti demokratikus megújulási kísérlethez – gyökeresen új körülmények között – csak 1945 után tért vissza az ország. A szeptemberben kibocsátott 1945. évi VIII. tc. a feloszlott jobboldali pártok vezetőitől, az SS-katonáktól, az internáltaktól és a népbírósi eljárás alatt állóktól eltekintve minden 20 éven felüli magyar állampolgárt választójoggal ruházott fel. Eltérően a korábbi gyakorlattól ezt semmiféle vagyoni vagy műveltségi cenzus nem korlátozta. Megszűnt a nemek közötti különbségtétel is. Ebből következett, hogy a választójogosultak összlakossághoz viszonyított számaránya az 1939-esnek éppen a duplájára, 30%-ról 60%-ra emelkedett. A szavazás módja mindenütt titkos volt.¹³ Ehhez foghatóan demokratikus választójog alapján Ma-

gyarországon addig sohasem választottak. Bár a SZEB jogköre, amit a fegyverszüneti egyezmény rögzített, és néhány más körülmény korlátozta a parlament szuverenitását, valamint a politikai és szellemi pluralizmus minden tekintetben akadálytalan érvényesülését, az 1945-ös választások utáni mintegy egy-másfél évet a magyar történelem demokratikus szakaszának tekinthetjük.

Az új helyzetnek és ezen belül a választójog demokratizálásának köszönhetően a törvényhozó testület összetétele ismét módosult, éspedig az 1920 és 1922 közöttinél is jóval radikálisabban. A régi elit – közép- és nagybirtokosok, gyárosok és bankárok stb. – képvisellete néhány százalékra zsugorodott. A kisbirtokosok aránya ugyanakkor 30, az ipari munkásoké pedig 15%-ra szökkent.¹⁴ Az „úri Magyarország” helyett ez a nemzetgyűlés tehát valóban a „népi Magyarország” képviselte.

Az új nemzetgyűlés első teendőjének az államforma kérdésének rendezését tartotta. Magyarország jogilag ugyanis még mindig királyság volt. A kormányra került baloldali pártok egyértelműen a köztársaságot támogatták, míg az egyre inkább heterogén összetételű, nagy gyűjtőpárttá vált Kiszgazdapárt ingadozott. Mindszenty József hercegprímás, akit a pápa 1945. augusztus 16-án nevezett ki esztergomi érsekké, s aki elődeinél jóval nagyobb aktivitással vett részt a politikai életben, viszont a királyság fenntartásának híve volt. Mindszenty az egész ügy *ad acta* tételét javasolta, s ha ez nem lehetséges, akkor népszavazás kiírását. A közvélemény-kutatások eredményei szerint ez utóbbit a társadalom nagyobb része is szívesen vette volna. Referendumra azonban végül nem került sor, hanem a nemzetgyűlés döntött a köztársaság megteremtéséről (1946. évi I. tc.).

A köztársasági elnök megválasztása ugyancsak a nemzetgyűlés, illetve a parlament hatáskörébe tartozott. Az államfő jogkörét úgy állapították meg, hogy befolyása az államügyekre gyenge s szerepe a törvényhozás folyamatában szimbolikus legyen. Ennek megfelelően a nemzetgyűlést csak a kormány előterjesztése alapján vagy a képviselők legalább 40%-ának a kezdeményezése esetén oszlathatta fel. A nemzetgyűlés által alkotott törvényeket egy alkalommal küldhette vissza további megfontolásra. A másodikban megküldött törvényt 15 napon belül ki kellett hirdetnie. Hadüzenet küldésére vagy a hadiállapot beálltának megállapítására csak a törvényhozó testület előzetes felhatalmazása alapján volt joga. Szerepe tehát – eltérően Horthyétól – jórészt reprezentációra, követek küldésére és fogadására, valamint címek és érdemrendek adományozására korlátozódott.

A köztársasági elnök személyére három politikus neve merült fel. Károlyi Mihályé, aki negyedszázados angliai és franciaországi emigráció után nagy elégtételként fogadta jelölését; Nagy Ferenc, a Kiszgazdapárt főtitkára és legnépszerűbb politikusa s végül Tildy Zoltán, a párt elnöke. A Kiszgazdapárt – Nagy Ferenc javaslatára – végül Tildy mellett döntött, akit a nemzetgyűlés 1946. február 1-jén közfelkiáltással választott meg a Magyar Köztársaság elnökévé.

Abban, hogy ennek a demokratikus reményekkel teli átmeneti szakasznak pontosan mikor lett vége, megoszlanak a vélemények. Nem kétséges azonban, hogy az 1947-es új választójogi törvény (XXII. tc.), amely politikai szempontok alapján mintegy félmillióval, vagyis 10%-kal csökkentette a szavazópolgárok számát, már határozott elkarnyarodást jelentett a demokratikus elvektől, miként maguk az augusztusi – ún. kékcédulás – választások is. Az 1947 és 1949 közötti időszak, amikor formálisan még többpártrendszer működött az országban, ám a szabad véleménynyilvánítás joga és lehetősége már egyre kevésbé volt adott, ezért a korábbi autoriter rendszerekkel rokonítható. Az átalakulási folyamat végpontjai az 1949. májusi 15-i választások, amelyeken pártok már nem, hanem csak a Népfront jelöltjei indulhattak, illetve az augusztus 18-án elfogadott új alkotmány, amely a diktatúra, illetve a pártállami totalitarizmus jogi kodifikációját nyújtotta.¹⁵

■ 1949 után a parlament az államélet formális és ceremoniális elemévé degradálódott. A törvényhozó testület jelentéktelenné válása az ülésnapok számának évi 6–9 napra korlátozásában, az interpellációk csaknem teljes megszűnésében, a megalkotott törvények 30–40-ről 4–5-re csökkenésében egyaránt megmutatkozott.¹⁶ Bár az 1949-es alkotmány szavai szerint a Magyar Népköztársaság „legfőbb államhatalmi szerve” az Országgyűlés volt, a valóságban egyszerű szavazógéppé fokozódott le a testület. A honatyákat négyévente választották az 1949-es módszerek szerint. Választójoggal minden nagykorú, tehát 18 éven felüli állampolgár rendelkezett, kivéve az elmebetegeket és a „dolgozó nép ellenségeit”. A választásokon – legalábbis a hivatalos beszámolók szerint – a szavazásra jogosultak csaknem 100%-a részt vett, s a szavazók csaknem 100%-a mindig a „népfront jelöltjeire” voksolt. Sőt – mint 1967-ben a Központi Bizottság egyik ülésén némi malíciával maga Kádár János megjegyezte – előfordult, hogy a jelöltek „102 százalékra” győztek, s aztán a központban kellett az eredményeket számszakilag korrigálni.¹⁷

Az országgyűlés törvényalkotó munkáját az Elnöki Tanács által kibocsátott jogszabályok pótolták. Ezeket „törvényerejű rendeleteknek” nevezték, amelyeket az országgyűlés utólag hagyott jóvá. Az Elnöki Tanács ily módon az országgyűlés és az államfő törvényhozói jogkörét egyaránt gyakorolta.

Az állami struktúra mellett minden szinten kiépültek a megmaradt egyetlen párt, a kommunista és a szociáldemokrata párt 1948-as egyesülésének bázisán létrejött Magyar Dolgozók Pártja szervezetei. A községi és kerületi alapszervezetek élén függetlenített párttitkárok álltak, akik a felülről kapott utasításoknak megfelelően ellenőrizték és „tanácsokkal” látták el az államigazgatási szerveket. A totális diktatúrának ezt a formáját ezért pártállamnak is nevezzük. Az 1950-es évek elején összesen 30–40 ezer ember dolgozott függetlenített pártfunkcionáriusként. A párttagok száma 7–800 ezer fő körül mozgott.

Az állampárt legfőbb szerve formailag a kongresszus volt. 1956-ig összesen három kongresszust tartottak: 1948-ban, 1951-ben és 1954-ben. A küldöttek ilyen alkalmakkor meghallgatták az országos vezetők beszámolóit, megvitatták az előterjesztéseket, és „meghatározták” a legfontosabb tennivalókat. A valóságban persze a pártkongresszus nem vitafórum, hanem az országgyűléshez hasonló szavazógép volt.

A kongresszusnál több múlott a küldöttek által választott Központi Vezetőségen. Ez 71 tagból állt, és havonta ülésezett. A hatalmi hierarchia csúcán a 10–15 fős Politikai Bizottság helyezkedett el, amely hetente tanácskozott. De még ezen belül is létezett egy belső kör: a Rákosi Mátyásból, Gerő Ernőből és Farkas Mihályból álló ún. „trojka”. Ők voltak azok, akik a szovjet vezetés mindenkorai irányvonalához alkalmazkodva a legfontosabb döntéseket hozták. A párthierarchia csúcán a párt főtitkára, illetve 1953-tól első titkára, Rákosi Mátyás állt. Őt Sztálinhoz hasonló személyi kultusz övezte: fényképei ott lógtak minden közhivatal falán, a költők versekben dicsőítették tetteit, és 60. születésnapját 1952-ben az ország apraja-nagyja megünnepelte.

Mint minden totális diktatúra, a Rákosi-rendszer is állandó rettegésben tartotta a társadalmat. Ennek legfőbb eszköze a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztálya (ÁVO), majd 1948-tól az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) volt. Ez a szervezet eleinte a diktatúrával szemben fellépő személyeket üldözte. 1949-től azonban már magukra a kommunistákra is sor került. A „kirakatperekben” halálra ítélt és kivégzett személyek száma meghaladta a százat, a börtönbe vetetteké pedig az ezret. A vezetők elleni koncepciós perek mellett 1950 és 1953 között a bíróságok közel 400 ezer embert ítélték el valamért. Az elítéltek egy része börtönbe, másik részük internáló- vagy munkatáborba került.¹⁸

A parlament szerepét merő formalitássá degradáló s a hatalommegosztás klasszikus elveit teljes mértékben negligáló pártállami hatalomkoncentráció az 1956-os forradalom és szabadságharc előtti és utáni időszakot egyaránt jellemezte. Ugyanakkor – mint szinte minden másban – Kádár János diktatúrája e tekintetben is különbözött Rákosi diktatúrájától. A különbség egyik fontos eleme abban ragadható meg, hogy az 1956 utáni évtizedekben – anélkül hogy a pártállam totalitárius jellegű alapszerkezete szignifikánsan átalakult volna – a parlament szerepe növekedett. A rendszer intézményi struktúrájának működtetése terén az első említésre méltó változást az 1966. évi III. tc. jelentette. Ez megszüntette az 1945-től általános lajstromos szavazást, s helyébe az 1920 előtt kizárólagosan, 1922 és 1939 között pedig részlegesen alkalmazott egyéni választási rendszert léptette. Ez azt jelentette, hogy a továbbiakban minden képviselőt egy-egy választókerület delegált. Ezt egészítette ki az 1970. évi III. tc., amely a képviselők jelölési eljárását módosította. Ettől fogva nemcsak a Hazafias Népfront állíthatott jelöltet, hanem minden állampolgár. Arról, hogy a javasolt személy felkerülhetett-e a képviselőjelöltek listájára, elvileg az állampolgárok jelölőgyűlése döntött.

Noha a választójog 1966–1970-es – a szocialista táboron belül egyedülálló – módosítása elvileg jelentős politikai változtatásokra adott lehetőséget, a pártállami keretek között a gyakorlatban ez szinte semmiféle következménnyel nem járt. Bár a két jelöltet indító körzetek száma az 1967-es 9-ről (2,5%) 1971-ben 49-re (13,9%) emelkedett, ez a szám 1975-ben 34-re (9,6%), majd 1980-ban 15-re (4,3%) csökkent. A képviselőjelöltek demokratikus és autoriter parlamentáris környezetben egyaránt szokásos kerületenkénti versengése tehát nem terjedt el, s az Országgyűlésben érdemi viták továbbra sem folytak. Igen jellemző, hogy az 1960-as években benyújtott 86 interpellációval kapcsolatos szavazások során mindössze 7 esetben fordult elő tartózkodás vagy ellenszavazás, s mindössze kétszer esett meg, hogy sem a képviselő, sem a testület nem fogadta el a miniszteri választ. Az 1970-es évtized 76 interpellációja közül is csak 8 esetben merült fel valamilyen „probléma”, vagyis került sor tartózkodásra és/vagy ellenszavazatokra.¹⁹

Az 1960-as évek közepén kezdődött politikai reformok sorát az 1972-es alkotmánymódosítás zárta le. Eltérően az 1949-estől, amely legnagyobbreszt az 1936-os szovjet alkotmány fordítása volt, az 1972. évi I. tc. a „több mint ezeréves” magyar történelem betetőzéseként értékelte a szocializmus rendszerét, s a korábban kitüntetett szerepű „munkások” terminust az „állampolgárok” fogalmával váltotta fel. Ebben a történelmi folyamatosság és a társadalom minden rétegét átfogó „szocialista nemzeti egység” megteremtésének az igénye tükröződött. A politikai rendszer pártállami jellege ugyanakkor nem változott. Az Országgyűlés által egyhangúan elfogadott alaptörvény deklarálta az egypártrendszert, és kimondta azt is, hogy a Magyar Népköztársaság olyan „szocialista állam”, amelyben a „munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje”. A rendszer egyetlen engedélyezett pártja, az 1956-ban létrejött Magyar Szocialista Munkáspárt tehát a továbbiakban is különleges küldetésstudattól áthatott és közhatalmi feladatokat ellátó állampártként működött.²⁰

Az 1970-es évek második és harmadik harmadára jellemző visszarendeződési folyamatok nemcsak az 1968-as gazdasági reformok folytatását, hanem a politikai intézményrendszer további liberalizálását is lehetetlenné tették. Az 1970-es és 1980-as évek fordulóján új erőre kapott törekvések a gazdaság racionalizálására és a termelés optimalizálására azonban ismét utat nyitottak a parlament szerepének a felértékelése, illetve a belpolitikai mozgástérnek a növelése előtt. Ez a törekvés elsősorban az 1983. évi III. törvénycikkben érhető tetten. Ez volt az a törvény, amely kötelezővé tette a többes jelölést, amely lehetőséget biztosított a megválasztott képviselők visszahívására, és amely bevezette az országos lista intézményét. A nagy társadalmi szervezetek, köztestületek és mozgalmak vezetői – összesen 30-an – ezáltal

úgy juthattak a parlamentbe, hogy mentesültek a „kampányolás”, illetve a konkrét választókerületi munka alól.²¹

Az 1983-as választójogi törvény alapján egyetlenegyszer választott a lakosság: 1985-ben. A magyar társadalom állítólágos depolitizáltságára rácafolva ez meglepő eredményt hozott. Bár a kifejezetten ellenzéki jelöltek (Tamás Gáspár Miklós, Rajk László) indulását, illetve megválasztását különböző machinációkkal sikerült megakadályozni, a 78 érvényesnek elismert spontán jelölt közül 41-et mégis mandátumhoz juttattak a legális politikai akaratnyilvánítás lehetőségére ráébredő állampolgárok. A 387 tagú Országgyűlésnek 10,5%-át alkották ezek a független képviselők. Ez körülbelül annyi volt, mint az 1920-as években az akkori magyar parlament szociáldemokrata és liberális demokrata baloldali ellenzéke együttvéve. A többes jelölés és a hivatalos jelöltek nagyobb fokú rotációja miatt az 1985-ös választás eredményezte a legnagyobb képviselői fluktuációt 1949 óta. A képviselők 63%-a ekkor került be először a törvényhozók közé.²²

Bár – a korábbi ciklusokhoz hasonlóan – a parlamenti képviselők több mint 70 %-a változatlanul párttag volt, 1983–85 markáns szakaszhatár a magyar parlamentarizmus állampárti történetében. A független képviselők egy része lényegében kezdettől fogva úgy viselkedett, mint egy laza ellenzéki pártszerveződés, amely az állampárt reformerőivel együttműködve számos esetben tette igazi viták színterévé a parlamentet. A parlament munkájának megélnkülését jelezte az is, hogy 1987-ben – hosszú évtizedek óta először – az elfogadott törvények száma ismét 10 fölé emelkedett, s egyúttal erőteljesen megfogalmazódott az igény az Elnöki Tanács törvényhozó szerepkörének a korlátozására. 1988-ban 1949 óta először történt meg az, hogy a parlament nem vette tudomásul az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletét, sőt visszavonatta azt. Ugyanebben az évben az elfogadott törvények száma már elérte a 26-ot.²³

A parlament régi törvényhozói hatalmának a visszaállítása irányába tett óvatos lépések a rendszer egészének liberalizálásával egészültek ki. Az 1960-as évek elejéig tartó megtorlások lezárulását követően megszűnt az 1940-es évek végén kiépült terrorrendszer. Bár a titkos ügynökökre épülő megfigyelési rendszer megmaradt, a baráti, szakmai és lakóhelyi kisközösségek relatív autonómiáját a politikai hatalom általában eltúrte, sőt egy idő után a *jus murmurandi* ősi jogát gyakorló elszigetelt békétlenkedőkkel szemben sem lépett fel erőlyesen. A párttagok és esetenként a pedagógusok kivételével retorziók nélkül lehetett templomba járni és egyházi szertartásokon részt venni. A marxizmus hegemoniáját a szellemi életben annak dominanciája váltotta fel. Az 1956-ig némaságra ítélt és jórészt üldözött nem marxista ideológiai és esztétikai áramlatok újjászerveződhetek, sőt informális eszmei, nemzedéki és regionális csoportokat, iskolákat, illetve „táborokat” alkothattak. A magánélet autonómiájának fontos része volt a külföldi utazás is, amelynek a lehetőségei 1960-tól fokozatosan tágultak.²⁴ Mindezek alapján indokolt feltenni azt a kérdést, hogy ez az ily módon „felpuhult” vagy „enyhített” kádári diktatúra (Bihari Mihály)²⁵ tekinthető-e még totalitarizmusnak, vagy pedig helyesebb a hegemonisztikus pártrendszerrel rendelkező, illetve egypárti autoriter rendszerek közé sorolni. E sorok szerzője – Andorka Rudolf²⁶ és mások érveit elfogadva – hajlik az utóbbira

A Harmadik Magyar Köztársaság

■ Az 1949-ben bevezetett kommunista diktatúra a nemzetközi erőviszonyok átalakulása következtében 1989–90-ben önfelszámolásra kényszerült. Az önfelszámolás nyitánya a gyülekezési és egyesülési törvény elfogadása volt 1989 elején, amelyet ugyan ezen év őszén a pártok szervezésével és a választójoggal foglalkozó törvények, valamint számos más, ún. sarkalatos törvény egészített ki. Ezek a sarkalatos vagy alkot-

mányerejű törvények összegeződtek az 1989. október 23-án kihirdetett XXXI. törvényben, amely az 1949-es alkotmány paragrafusainak mintegy 80%-át megváltoztatta.

Az új alkotmány értelmében „népköztársaságból” Magyarország olyan köztársasággá alakult, amelyben maradéktalanul érvényesülnek a klasszikus hatalommegosztás és a politikai demokrácia elvei. Az alaptörvény deklarálta a többpártrendszer, és kimondta, hogy egyetlen párt sem gyakorolhatja a közhatalmat. Az ország legfelsőbb államhatalmi és népképviselői szerve ismét az Országgyűlés lett. Az Elnöki Tanács megszűnt, helyette köztársasági elnöki poszt létesült. Az államfő hatáskörére vonatkozólag az alkotmánymódosítás az 1946-os törvény rendelkezéseit vette alapul, vagyis a köztársasági elnök jogkörét különösen szűkre szabta.

Az állampárt és az új demokratikus pártok delegáltjaiból összetevődő Nemzeti Kerekasztal megállapodásainak értelmében október folyamán a parlament más fontos törvényeket is elfogadott. Ezek egyike az Alkotmánybíróság felállításáról intézkedett. A testület igen széles jogkört kapott. Feladatai közé került a jogszabályok előzetes és utólagos vizsgálata, az alkotmányban biztosított jogok megsértése miatt benyújtott panaszok elbírálása, az alkotmány értelmezése, valamint az állami szervek és az önkormányzatok között felmerülő hatásköri összeütközések megszüntetése. A testület 1990. január 1-jén kezdte meg működését.

Az 1989. október 30-án hatályba lépett új választójogi törvény értelmében a parlament 386 képviselője közül 176-ot egyéni választókerületben közvetlenül kellett megválasztani. 152 a 20 területi (megyei) pártlistára adott szavazatok alapján kerül a Tisztelet Házba, 58 pedig az országos pártlistákról, az egyéni kerületi és a területi pártlistás ágon képződött maradékszavazatokra épített kompenzációs rendszer révén. Ebből következőleg a törvény minden választópolgárt két szavazattal ruházott fel. Az egyiket a lakóhelye szerinti egyéni választókerület jelöltjeire, a másikat a pártok területi listáira adhatta le. Ahhoz, hogy egy párt bekerülhessen a parlamentbe, a területi listákon az országos szavazatok legalább 4%-át meg kellett szereznie. A választójogosultságot a törvény mindössze két alapfeltételhez kötötte: magyar állampolgársághoz és a 18. életév betöltéséhez.²⁷

A pártállam, az államszocializmus jogi értelemben vett megszűnését 1990 tavaszán minden szempontból demokratikus választások követték. A megválasztott képviselők 95%-a homo novus volt a T. Házban. A képviselők képzettségi szintje jelentősen javult. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 59%-ról 89%-ra emelkedett. Ezen belül a Kádár-korszak gazdasági és politikai elitjében meghatározó kört jelentő mezőgazdasági és műszaki végzettségűek aránya 53%-ról 18%-ra esett vissza, a bölcsész és jogi végzettségűek hányada pedig 23%-ról 51%-ra ugrott. A képviselők mintegy 70%-a az ún. független értelmiségiek közé tartozott, miközben a munkások aránya a 4%-ot sem érte el – szemben az 1985–1990-es 22%-kal. Jelentősen, 32%-ról 11%-ra csökkent a korábbi rendszer gazdasági vezetőinek (gyárigazgatók, főmérnökök stb.) aránya, miközben a magánvállalkozókat is csak 7 fő képviselte. Az új törvényhozás – és részben politikai elit – legjelentősebb kibocsátó rétege tehát a független szakértelmiség, közülük is elsősorban a humán értelmiség volt. A képviselők 13,5%-a vallotta be magáról, hogy valaha tagja volt az MSZMP-nek, és körülbelül ugyanennyien vagy még többen titkolják múltjuknak ezt a részét.²⁸

Az 1990-es szabad választásokkal lezárult a politikai rendszerváltás folyamata. 40 évnyi kényszerű kitérő után Magyarország ezzel visszakanyarodott arra az útra, amelynek irányát másfél évszázaddal korábban a modern, parlamentáris magyar állam „alapító atyái”, Széchenyi István, Kossuth Lajos és Deák Ferenc jelölték ki. Ezen új rendszer legfontosabb jellemzői a 18 éven felüli lakosság minden megkülönböztetéstől mentes titkos választójoga, a versengő többpártrendszer, a hatalmi ágak szétválása s a kormány, illetve a miniszterek parlamentari felelőssége és a korlátlan szellemi pluraliz-

mus. Minden zavar és kisebb-nagyobb működési probléma ellenére ezek az alapelvek az elmúlt 20 évben folyamatosan érvényesültek. A 20. század utolsó és a 21. század első évtizede ezért a magyar parlamentáris demokrácia első hosszabban tartó, konszolidált és stabil időszaka.

■ JEGYZETEK

1. A totalitarianizmus fogalmát és kritériumrendszerét Carl J. Friedrich és Zbigniew Brzezinski dolgozták ki *Totalitarian dictatorship and autocracy* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1956) című munkájukban. Bár nyilvánvaló szovjetellenességük miatt felfogásukat azóta sok bírálata érte, megközelítésük általánosan elterjedt és még ma is széles körökben elfogadott. Vö. Ormos Mária: *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században*. Napvilág, Bp., 2009. 292–299.
2. Juan J. Linz: *An authoritarian regime: Spain*. In: Erik Allardt and Stein Rokkan eds.: *Mass Politics. Studies in Political Sociology*. The Free Press, Collier-Macmillan, London, New York, 1970. 251–275.
3. Kozári Monika: *A dualista rendszer 1867–1918*. Pannonica, Bp., 2005. 16–20.
4. Varga Lajos: *Országgyűlési választások a dualizmus korában*. In: *Parlamentari képviselőválasztások 1920–1990*. Szerk. Földes György, Hubai László. *Politikatörténeti Alapítvány*, Bp., 1994. 9–43. és Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon 1867–1944*. Korona, Bp., 1999. 124–150.
5. 1919. évi törvények gyűjteménye. M. Kir. Belügyminisztérium, Bp., 1919. 160–187.
6. *Magyarországi Rendeletek Tára 1919*. Szerk. Magyar Királyi Belügyminisztérium. Pesti Könyvnyomda Rt., Bp., 1920. 379–381.
7. *Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922*. Szerk. Vidor Gyula. Magyar Lap- és Könyvkiadó, Bp., 1920. Vö. Rudai Rezső: *A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében 1861–1935*. Magyar Társadalomtudományi Társulat, Bp., 1936. 36.
8. *Magyarországi Rendeletek Tára 1922*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp., 1923. 14–22.
9. *Nemzetgyűlési Almanach 1922–1926*. Szerk. Lengyel László és Vidor Gyula. Bp. 1922 és Rudai Rezső: i. m. 26, 36.
10. *A nemzetgyűlés, illetve képviselőház pártpolitikai erőviszonyainak alakulására részletesen lásd Püski Levente: A Horthy-rendszer*. Pannonica, Bp., 2006. 41–96.
11. Püski Levente: *A magyar felsőház története 1927–1944*. Napvilág, Bp., 2000.
12. Olasz Lajos: *A kormányzói jogkör*. In: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Osiris, Bp., 2009. 102–137.
13. *Magyar Törvénytár. 1943–45. évi törvények*. Szerk. Vincenti Gusztáv, Gál László. Franklin, Bp., [1946] 110–133. Vö. Balogh Sándor: *Szabad és demokratikus választás Magyarországon – 1945*. In: *Parlamentari képviselőválasztások 1920–1990*. I. m. 215–244.
14. *A magyar parlament 1944–1949*. Szerk. Hubai László, Tombor László. Gulliver Lap- és Könyvkiadó, Bp., 1991. 255.
15. *Közli Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. II. Szerk. Romsics Ignác. Osiris, Bp., 2000. 13–22.
16. Kerekes Zsuzsa: *Válaszúton az Országgyűlés*. In: *Medvetánc 1987/3–4*. 116–136.
17. Feitl István: *Pártvezetés és az országgyűlési választások 1949–1988*. In: *Parlamentari képviselőválasztások 1920–1990*. I. m. 289.
18. *A Rákosi-rendszer jellegzetességeire részletesen lásd Bihari Mihály: Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Osiris, Bp., 2005. 89–146.
19. Kerekes Zsuzsa: i. m. 127–128.
20. *Az Alkotmányt közli Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. II. i. m. 296–306.
21. Uo. 387–391.
22. Kukorelli István: *Változások az Országgyűlés összetételében az 1985-ös választások nyomán*. *Medvetánc 1987/3–4*. 137–144.
23. Ágh Attila: *A parlament közelmúltja – a közelmúlt parlamentje*. *Kritika 1990/6*. 34–35.
24. *A pártirányítás szerepének 1949 és 1989 közötti átalakulásával részletesen foglalkozik egyik tanulmányában Vonyó József*. Lásd Vonyó József: *A pártirányítás az államszocialista rendszerben Magyarországon (1949–1989)*. In: *Tanulmánykötet A Sajti Enikő születésnapjára*. Szerk. J. Nagy László, Varga Beáta, Ferwagner Péter Ákos. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2009. 135–155.
25. Bihari Mihály: i. m. 303.
26. Andorka Rudolf: *A Kádár-rendszert már „nagyjából 1963-tól kezdve autoritáriusnak” tartotta*. Lásd Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris, Bp., 1997. 436.
27. *Magyar történeti szöveggyűjtemény II. I. m. 481–503*. Vö. Kukorelli István: *Az alkotmányozás évtizede*. Korona, Bp., 1995. 11–37.
28. Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Rubicon, Bp., 2003. 251–252.